KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK
(Łódź)

PRZYPADKI LOKALNE JĘZYKA ETRUSKIEGO

Studia nad językiem etruskim w ostatnich latach rozwinęły się znacząco, otwierając nowe perspektywy badawcze, które do niedawna jeszcze wydawały się prawie że nieosiągalne. Według Giulia Maura Facchettiego, impulsem do rewizji wcześniejszych, niezbyt udanych ujęć stała się stosunkowo niewielka praca niemieckiego etruskologa i znawcy języków antycznej Italii Helmuta Riksa, dotycząca języka i gramatyki etruskiej[1]. Grono włoskich etruskologów zaakceptowało propozycje i interpretacje Riksa, dzięki czemu udało się rozwiązać kilka wielce uciążliwych problemów, które przez długi czas utrudniały właściwe zrozumienie tekstów etruskich. Przede wszystkim zrezygnowano z porównań i zestawień etymologicznych z językami indoeuropejskimi (zwłaszcza italskimi), które wprawdzie na terenie Italii sąsiadowały z etruskim, ale niewiele z nim miały wspólnego[2]. Nie jest jednak etruski językiem izolowanym, jak to wielu o nim sądzi. Dzisiaj już nie ulega żadnej wątpliwości, że co najmniej dwa pokrewne z etruskim języki egzystowały w dobie antycznej w strefie śródziemnomorskiej, mianowicie język lemnijski (na egejskiej wyspie Lemnos) i język retycki (na terenie antycznej Recji). Rix przytoczył sporą liczbę podobieństw pomiędzy retyckim i etruskim[3] (do zestawienia tabelarycznego dołączyłem odpowiedniki lemnijskie):

---

[1] H. Rix, *La scrittura e la lingua*, [w:] *Etruschi. Una nuova immagine*, oprac. M. Cristofani, Giunti, Firenze 1984, s. 210–238. Por. także id., *Etruscan*, [w:] *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*, oprac. R. D. Woodard, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 943–966.

[2] Próba wykazania indoeuropejskich korzeni języka etruskiego, podjęta przez archeologa (sic!) A. Morandiego, *Le ascendenze indoeuropee nella lingua etrusca*, Gruppo Archeologicho Romano, Roma 1985, zakończyła się kompletnym niepowodzeniem. Praca ta, wydana w trzech zeszytach, nie ma praktycznie żadnej wartości. Już wcześniej próbowano na różne sposoby włączyć etruski do grona języków indoeuropejskich. Dużą renomą cieszyła się hipoteza Vladimira Georgieva, kojarząca język etruski z grupą anatolijską. Ostatnio tę hipotezę podtrzymał F. Rodríguez Adrados, *Etruscan as an Indo-European Anatolian (but not Hittite) Language*, Journal of Indo-European Studies 17, 1989, s. 363–383.

[3] H. Rix, *Il problema del retico*, [w:] *Varietà e continuità nella storia linguistica del Veneto. Atti del convegno della S.I.G.*, Il Calamo, Roma 1997, s. 25–48.

retycki	etruski	znaczenie	lemnijski
-s	-s	genetivus* I	-s (np. *holaies*; *avis* ‘roku’ = etr. *avils*)
-a	-ial, (stetr.-(i)a)	genetivus II	-ial (np. *vanalašial*)
-si	-si	pertinentivus I	-si (np. *holaiesi*, *siasi*)
-ale	-ale	pertinentivus II	-ale (np. *φokasiale*)
-nu	-na	patronimicum lub gentilicium męskie	?
-na	-nai	patronimicum lub gentilicium żeńskie	?
-ku	-cu	participium perfecti passivi	?
-ke	-ce	końcówka czasu historycznego (praeteritum)	?
-c	etr. –c (stetr. -ka)	Spójnik kopulatywny postpozycyjny (= łac. *-que*)	por. też lemn. -m (= etr. -um) ‘i, oraz’
zina-	zina-	‘ofiarować’ (w ret.) vs. ‘czynić, robić’ (w etr.)	?
ut-	ut-	‘nosić, dźwigać’	?
akvil	-(a)cvil	‘dar wotywny’ (w etr. w imieniu *θan*[*a*]*-cvil*, *θana-χvil* = łac. *Tanaquil*, etr. *tins-cvil* ‘dar wotywny dla Jowisza’)	?
elucu	ilucu	‘ofiara’ (w ret.) vs. ‘święto religijne’ (w etr.)	?

* Funkcje przypadków etruskich omawiam w dalszej części artykułu.

Obserwacje te pozwoliły ustalić koneksje genealogiczne etruskiego, a także uprawdopodobnić jego orientalne korzenie (co pozostaje w zgodzie z tradycją historyczną, odnotowaną przez Herodota[4], że Etruskowie są przybyszami z terenu Azji Mniejszej)[5]. Nie straciła jeszcze na aktualności hipoteza łącząca etruski z językami huryckim i urartyjskim, którymi posługiwano się w II i I tysiącleciu ery przedchrześcijańskiej na Bliskim Wschodzie, ale nie przytoczono jeszcze dostatecznych dowodów, potwierdzających tego rodzaju pokrewieństwo.

Dzięki nowym znaleziskom i badaniom nasza znajomość języka etruskiego pogłębiła się znacząco w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku, a mowa Etrusków przestała być uważana za tajemniczą i sekretną[6]. Co nowego dziś wiemy? Co się zmieniło od czasu klasycznych już dziś prac Massima Pallottino[7], który przez wiele dziesięcioleci uchodził za najwybitniejszego etruskologa włoskiego XX wieku?

---

[4] Hdt. I 94.

[5] Por. zwłaszcza R. S. P. Beekes, *The Position of Etruscan*, [w:] *Indogermanica et Italica. Festschrift für Helmut Rix zum 65. Geburtstag*, oprac. G. Meiser, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, Innsbruck 1993, s. 46–60; id., *The Origins of the Etruscans*, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam 2003.

[6] Tytuł książki G. M. Facchettiego, *L’enigma svelato della lingua etrusca. La chiave per penetrare nei segreti di una civiltà avvolta per secoli nel mistero*, wyd. II, Newton & Compton, Roma 2001, mógłby wprawdzie sugerować co innego. Jest to jednak opracowanie godne polecenia każdemu początkującemu adeptowi etruskologii. Nie jest to bowiem praca napisana przez dyletanta, ale przez znakomitego znawcę przedmiotu. Uważam, że książkę tę, napisaną przystępnie i interesująco, należałoby przetłumaczyć na język polski.

[7] W języku polskim ukazała się tylko jedna książka tego autora: M. Pallottino, *Etruskowie*, przeł. J. Maliszewska-Kowalska, PWN, Warszawa 1968 (wyd. włoskie: *Etruscologia*, wyd. III, Hoepli,

W zakresie morfologii werbalnej dokonano odróżnienia form czasu przeszłego, stwierdzając, że etruska końcowka *-ce* (np. etr. *am*[*u*]*ce* 'był(a)', *al*[*i*]*ce* 'dał(a)', *ceriχunce* 'zbudował(a)', *lupuce* 'umarł, umarła, umarło', *muluvanice* 'zbudował(-a), uczynił(a)', *svalce* 'żył, żyła, żyło', *tur*[*u*]*ce* 'dał, dała, dało', etr. *zinace* 'wykonał, uczynił', por. ret. *zinace* 'ofiarował, -li') odnosi się wyłącznie do strony czynnej, podczas gdy końcówka *-χe* (np. etr. *farθnaχe* 'został zrodzony', *menaχe* 'został ofiarowany', *ziχuχe* 'został zapisany', por. ret. *zinaχe* 'został ofiarowany') określa odpowiednio stronę bierną. Pozwoliło to na określenie stosunków syntaktycznych w zdaniu etruskim i wykluczyć szereg uprzednich błędnych interpretacji. Ustalono formy imiesłowu przeszłego biernego (czysty temat werbalny, który bywa niekiedy rozszerzany końcówką *-u* lub *-cu*, np. *sval* 'przeżywszy' wobec *svalce* 'przeżył, -a, -o', *lupu* 'zmarły' wobec *lupuce* 'zmarł, -a, -o', *aliqu* 'dany' wobec *al*[*i*]*ce* 'dał, -a, -o') i formy czasownikowe necessitatiwu zakończone na *-eri* (np. *θezeri*, *acasri*), odpowiadające mniej więcej łacińskiemu gerundivum (jest to tzw. imiesłów konieczności) albo raczej konstrukcji opisowej biernej (*coniugatio periphrastica passiva*), wyrażającej konieczność wykonania jakieś czynności (np. etr. *θezeri* = *sacrificandus* [*est*]; etr. *acas-ri* = łac. *faciendus* [*est*]). Jednak najbardziej znaczące ustalenia dotyczyły etruskiej fleksji nominalnej. Wyróżniono dwie klasy rzeczowników etruskich: klasę rzeczowników ożywionych, która tworzy liczbę mnogą za pomocą końcówki *-r* (np. *clena-r* 'synowie' : *clan* 'syn', *papalse-r* 'wnukowie' : *papals* 'wnuk', *hušu-r* 'chłopcy, dzieci' : *huš* 'chłopiec, dziecko, syn'), oraz klasę rzeczowników nieożywionych, która ma w liczbie mnogiej końcówkę *-χva* (także *-cva*, *-va*; np. *fler-χva* 'ofiary; dary wotywne' : *fler*, *maθcva* 'miody' : *maθ*, *pulumχva* 'gwiazdy' : *pulum*, *zusle-va* 'ofiary ciałopalne' : *zusle*, gen. pl. *culścval* 'bram' : *culś* 'brama'). Tego typu podział gramatyczny na rzeczowniki ożywione i nieożywione nie jest znany w językach indoeuropejskich, co jest kolejnym argumentem za odmiennością języka etruskiego.

Ponadto ustalono standardową liczbę przypadków języka etruskiego[8], które obejmują: 1) absolutivus (pełniący rolę mianownika i biernika), 2) obliquus (występujący

---

Milano 1963). Ówczesny (tj. z połowy XX wieku) stan badań nad mową Etrusków przedstawiła kompetentnie I. Kazik-Zawadzka, *Aktualny stan badań nad językiem i pochodzeniem Etrusków*, Meander 11, 1956, s. 326–333, stwierdzając: „język etruski ciągle jeszcze pozostaje tajemnicą, i to pomimo tego, że znaczna część zabytków pisanych daje się już dziś zrozumieć". Inne wydane w języku polskim prace etruskologiczne nie prezentują aktualnego stanu wiedzy o języku etruskim: monografia A. I. Niemirowskiego, *Etruskowie*, przełożył A. Szymański, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1990 (wyd. rosyjskie: А. И. Немировский, *Этруски. От мифа к истории*, Наука, Москва 1983), powstała jeszcze przed publikacją nowego opracowania gramatyki etruskiej autorstwa Helmuta Riksa (1984). Także praca Larisy Bonfante, *Język etruski*, przeł. W. Dobrowolski, RTW, Warszawa 1998 (wyd. angielskie: ead., *Etruscan*, University of California Press / British Museum, Berkeley – Los Angeles 1990) jest w sferze gramatycznej całkiem nieaktualna.

[8] Najważniejsze prace dotyczące fleksji nominalnej i zaimkowej języka etruskiego to: H. Rix, *La scrittura e la lingua*, [w:] *Etruschi. Una nuova immagine*, oprac. M. Cristofani, Giunti, Firenze 2000 (wyd. I zob. wyżej, przyp. 1), s. 199–227, zwł. s. 211–219; G. M. Facchetti, *Appunti di morfologia etrusca con un'appendice sulla questione delle affinità genetiche dell'etrusco* (Biblioteca dell'Archivum Romanicum, Serie 2: Linguistica 54), Olschki, Firenze 2002, s. 9–52. Godne polecenia są też prace: L. Agostiniani, *Contribution à l'étude de l'épigraphie et de la linguistique étrusques*, Lalies 11, 1992, s. 37–74; M. Cristofani, *Introduzione allo studio dell'etrusco*, Olschki,

w odmianie zaimkowej, liczebnikowej i niekiedy nominalnej, identyczny, rzecz by można, z akuzatiwem w językach fleksyjnych), 3) genetivus (pełniący jednocześnie rolę dopełniacza i celownika), 4) locativus (miejscownik), 5) ablativus (w roli separatywnej), wreszcie 6) nowy przypadek nazwany przez Riksa „pertinentiwem" (pertinentivus). Już wymienione tu przypadki etruskie pokazują, że mowa Etrusków znacząco różniła się od języków indoeuropejskich, pośród których filolog klasyczny zna najlepiej łacinę i grekę. W językach indoeuropejskich do funkcji syntaktycznych zalicza się przede wszystkim wyrażanie podmiotu (nominativus), dopełnienia (accusativus), przydawki (genetivus) i orzecznika (nominativus, czasem także inne przypadki).

Wszystkie starożytne języki indoeuropejskie, włączając łacinę i grekę, należą do tzw. języków fleksyjnych, które odmieniają się przez przypadki. Etruski ma także rozbudowaną deklinację nominalną, ale od języków indoeuropejskich (w tym także italskich) wyraźnie odróżnia się zarówno liczbą, jak i doborem przypadków. Ponadto język etruski w przeciwieństwie do łaciny i greki należy do tzw. języków aglutynacyjnych. Warto tu zaznaczyć, że różnica między końcówką fleksyjną a sufiksem aglutynacyjnym polega na tym, że końcówka fleksyjna kumuluje kilka funkcji (np. końcówki łac. *-es* lub *-bus* wyrażają równocześnie określony przypadek i liczbę mnogą), natomiast sufiks deklinacyjny w językach aglutynacyjnych wyraża tylko jedną funkcję, np. etr. *-(a)s* lub *-ia(l)* na oznaczenie genetiwu I i II w liczbie pojedynczej i mnogiej; to samo odnosi się do innych przypadków, np. loc. *-i*. Sama zaś liczba mnoga wyrażana jest tu zawsze za pomocą sufiksów *-r* (klasa rzeczowników ożywionych) lub *-χva* (klasa rzeczowników nieożywionych). Innymi słowy, każdy element deklinacyjny pełni tylko jedną pojedynczą funkcję, np.

etr. *culš-l* (gen. sg.) 'bramy', *culs-cva* (abs. pl.) 'bramy', *culs-cva-l* (gen. pl.) 'bram'.

Widzimy zatem, że końcówka *-l* wyraża tutaj funkcję dopełniacza, podczas gdy przyrostek *-cva* określa liczbę mnogą (rzeczowników nieożywionych). Dopełniacz liczby mnogiej jest utworzony przez aglutynację, to jest połączenie sufiksu pluralnego i końcówki dopełniacza. Zupełnie inaczej dzieje się w językach indoeuropejskich. Porównajmy choćby nazwy 'bramy, drzwi' w języku łacińskim i greckim:

łac. *port-ae* (gen. sg.), *port-ae* (nom. sg.), *port-arum* (gen. pl.);
gr. att. θύρ-ας (gen. sg.), θύρ-αι (nom. pl.), θυρ-ῶν (gen. pl.).

W grece końcówka *-ās* pełni podwójną rolę – wyróżnika dopełniacza i liczby pojedynczej, podczas gdy końcówka *-ōn* określa zarówno dopełniacz, jak i liczbę mnogą. Nie jest możliwe wydzielenie takich elementów, które by spełniały tylko jedną funkcję gramatyczną[9]. To samo dzieje się w innych językach fleksyjnych, np. w łacinie.

Firenze 1991. Szereg problemów szczegółowych dotyczących fleksji nominalnej poruszają w licznych drobniejszych pracach Helmut Rix, Luciano Agostiniani i Carlo De Simone.

[9] Geneza fleksji indoeuropejskiej bywa niekiedy objaśniana aglutynacją, np. acc. pl. **-ns* (dawniej **-m-s*) ma zawierać końcówkę biernika **-m* (= acc. sg.) i końcówkę liczby mnogiej (*-s*). Jednak analiza tego rodzaju nie może być zastosowana w odniesieniu do innych przypadków.

Niżej podajemy zestawienie podstawowych końcówek deklinacyjnych języka etruskiego, a ponadto przykładowe odmiany rzeczowników etruskich (nazwy dla ‘syna’ i ‘roku’).

PRZYPADKI W JĘZYKU ETRUSKIM

singularis		
absolutivus (nom.)	bez końcówki	
obliquus (acc.)	(tylko w zaimkach i liczebnikach *-ni*, *-ne*, np. *mini* ‘mnie’ : *mi* ‘ja’)	
genetivus	I *-s*	II *-(a)l* (stetr. *-ia*)
locativus	*-i*	
ablativus	I *-is*	II *-(a)ls* (stetr. *-alas*)
pertinentivus	I *-si*	II *-(a)le*
pluralis	(rzeczowniki ożywione)	(rzeczowniki nieożywione)
absolutivus pl.	I *-r*	II *-χva*
genetivus pl.	I *-ra-s*	II *-χva-l*
locativus pl.	I **-re* (< **-ra-i*)	II *-χve* (< **-χva-i*)
ablativus pl.	I **-res* (< **-ra-is*)	II *-χves* (< **-χva-is*)
pertinentivus pl.	I *-ra-si*	II *-χva-le*

Krótko przedstawmy przypadki języka etruskiego (streszczając wywody Helmuta Riksa[10]). Absolutivus to przypadek gramatyczny, uważany zwykle za niezależny, podobnie jak nominativus w językach nominatywnych. Może wyrażać zarówno podmiot, jak i dopełnienie bliższe, a także orzecznik. Odpowiada mianownikowi bądź biernikowi w językach fleksyjnych. Używa się go także w funkcji wołacza.

Obliquus jest przypadkiem zależnym występującym tylko w zaimkach i liczebnikach. Odpowiada biernikowi języków fleksyjnych. Zasadniczo etruski *casus obliquus* jest identyczny z absolutiwem (tylko w nielicznych formach nominalnych obliquus odróżnia się od absolutiwu, np. abs. *clan* ‘syn’ : obl. *clen*).

Genetivus spełnia rozmaite funkcje w języku etruskim: nie tylko dopełniacza, ale i celownika (sic!)[11]. Wskazuje przede wszystkim na posiadanie. Wyróżnia się dwie odrębne końcówki genetiwu, a także ablatiwu i pertinentiwu. Każdy wyraz etruski deklinuje się zasadniczo według jednej reguły (I lub II), ale zdarzają się pewne wyjątki. Reguły dystrybucji obu genetiwów, ablatiwów i pertinentiwów są jasne jedynie w odniesieniu do nazw osobowych. Nazwy osobowe zakończone na samogłoskę odmieniają się według reguły I, podczas gdy nazwy osobowe zakończone na zębową lub spirant, a także feminina zakończone na *-i* podlegają II regule deklinacyjnej. Nazwy własne kończące się płynną także podlegają odmianie I, ale zwykle otrzymują spójkę *-u-*: gen. I *-us*, abl. I *-uis*, pert. I *-usi*.

[10] Rix, *La scrittura...*, s. 211.

[11] Podobna sytuacja pojawia się w języku węgierskim, gdzie genetivus i dativus mają identyczne końcówki.

Locativus (miejscownik) wyraża miejsce w sensie statycznym. Może także być użyty w funkcji określnika czasu, środka i sposobu. Wyróżnia się jedną końcówkę **-i*. O tym przypadku szerzej powiemy w dalszej partii tego artykułu.

Ablativus może występować w sensie separatywnym, ale także wyrażać pochodzenie, działacza, miejsce, czas lub przyczynę. Większość funkcji ablatiwu etruskiego jest podobna do ablatiwu łacińskiego (m.in. abl. separationis, abl. auctoris, abl. causae, abl. temporis).

Pertinentivus jest dość osobliwym przypadkiem. Formalnie jest on połączeniem genetiwu i lokatiwu (dawniej określano go mianem „locativo del genetivo"), gdyż połączył on poprzez aglutynację końcówki obu tych przypadków (np. pert. I *-s-i*, II *-al-e*). Jego funkcje są rozmaite i nie zawsze jednoznacznie sprecyzowane. W zdaniach, w których występuje strona bierna, pertinentivus wyraża osobę działającą, np. stetr. *mi araθiale ziχuχe* (Fa 6.3[12], VII w. p.n.e.) 'ja przez Aratha (pert. II) zostałem zapisany'. Ale w tekstach typu *mi mulu Avilesi* (fibula z Dallas, ok. 630 p.n.e.) 'ja [jestem] ofiarowany (przez Aulusa?, Aulusowi?)' nie mamy pewności, czy chodzi o beneficjenta, który składa dar (ta wersja wydaje się bardziej prawdopodobna) czy raczej o odbiorcę tego daru[13] (wydaje się, że funkcję celownika przejął w całej rozciągłości genetivus[14]). Rix nie wyklucza możliwości, że pertinentivus pełni także funkcje celownika. W zwrotach temporalnych i modalnych z użyciem lokatiwu, np. *zilci Vel*[*u*]*s*[*i*] *Hulχniesi* 'w czasie pretury Wela Hulchnie', pojawia się często pertinentivus w miejsce oczekiwanego dopełniacza (gdzie indziej mamy *zilci larθal cušus* 'za pretury Lartha Kuszu'). Ten przykład pokazuje jasno, że pertinentivus był niewątpliwie odczuwany jako aglutynacyjne połączenie genetiwu i lokatiwu. Także w innych tekstach pertinentivus stoi w połączeniu z genetiwem, np. Pe 5.2: *aules larθial precuθurasi larθiališvle cestnal clenarasi* 'przez Aulesa (gen. sg. I) i Lartha (gen. I sg.) z rodziny Precu (pert. pl. I), synów (pert. pl. I) Lartha i Cestnei'. Formy liczby pojedynczej stoją tu w genetiwie, paralelne formy liczby mnogiej w pertinentiwie.

Etruska odmiana rzeczowników ożywionych (np. *clan* 'syn')

	liczba pojedyncza
absolutivus (nom.)	*clan* 'syn'
obliquus (acc.)	*clen* 'syna'
genetivus	*clen-s* 'syna, synowi'
locativus	**clen-i* 'w synu'
ablativus	**clen-is* 'z syna, synem, od syna'
pertinentivus	*clen-si* 'przez syna'

[12] Tu i dalej używam oznaczeń, które stosują H. Rix i in., *Etruskische Texte*, t. II, Gunter Narr, Tübingen 1991.

[13] Za tą drugą ewentualnością opowiadała się m.in. Bonfante, op. cit., s. 22: „Spotykamy również formę celownika zakończoną na *-si*: *mi titasi cver menaχe* 'ja zostałem podarowany Tita (Ticie?) jako prezent'". Autorka jeszcze nie znała pojęcia pertinentiwu wprowadzonego przez Helmuta Riksa.

[14] Istnieje hipoteza, że język staroetruski posiadał do pewnego czasu osobny dativus zakończony na *-ve*, np. *turanuve*, *turannuve* 'dla [bogini] Turan, tj. Wenerze' (trzy razy na inskrypcji: Cr 0.4, ok. 650 p.n.e.), ale ten pogląd nie został pozytywnie zweryfikowany.

	liczba mnoga
absolutivus (nom.-acc.)	*clenar* ‘synowie’
genetivus	*clenaras* (*cliniiaras*) ‘synów, synom’
locativus	**clenare* ‘w synach’
ablativus	**clenares* ‘z synów, synami, od synów’
pertinentivus	*clenarasi* (*celeniarasi*) ‘przez synów’

Podobnie odmieniają się wyrazy: *ais* ‘bóg’ (abs. pl. *aiser*, *eiser* [liter. *aisar*] ‘bogowie’, gen. pl. *aiseras*, *eiseras*), *huš* ‘chłopiec, syn’ (pl. *hušur*), *papals* ‘wnuk’ (pl. *papalser* ‘wnuki’), *θanš* ‘kapłan odprawiający obrzęd; mistrz ceremonii (?)’ (pl. *θanšur*), *tušurθir* pl. ‘małżonkowie’. Etruskie nazwiska osobowe, użyte w liczbie mnogiej, wykazują prócz sufiksu „familijnego” *-θu-* końcówkę pluralną *-r*, np. **clavtieθur* ‘członkowie rodziny Klaudiuszów (łac. *Claudii*)’ (pert. pl. *clavtieθurasi* ‘przez Klaudiuszów’), **cušuθur* ‘członkowie rodziny Kuszu’ (gen. pl. *cušuθuras*), **precuθur* ‘członkowie rodziny Preku’ (pert. pl. *precuθurasi*).

Wydaje się, że w języku etruskim istniała również pewna liczba tak się odmieniających wyrazów określających rzeczy nieożywione, np. *tus* ‘łoże, zwykle łoże funeralne’ (pl. *tusur*), *ramua* ‘rodzaj naczynia’ (nom. pl. *ramur*, loc. pl. *ramur-θi*), *tiu* ‘miesiąc’ (pl. *tivr*, gen. pl. *tivrs*, *tivras*). Prawdopodobnie tego typu słowa określały pierwotnie istoty żywe, a ich uchwytna w tekstach semantyka pojawiła się na skutek przesunięcia semantycznego (jak w łac. *aries* ‘baran, tryk’ > ‘taran do rozbijania bram; pal, belka’) lub apelatywizacji (typu *Japonka* ‘kobieta narodowości japońskiej, mieszkanka Japonii’ > *japonki* ‘sandałki, noszone na bosych stopach, trzymające się na dwóch paskach pomiędzy palcami’, *Wacek* imię męskie > *wacek* ‘członek męski’). Wydaje się, że nazwa etruska *tiu* określała nie tylko ‘miesiąc’, ale także ‘księżyc’ i odpowiednie bóstwo księżyca. Prawdopodobnie nazwa określająca ubóstwiony księżyc należała do rzeczowników o charakterze ożywionym, a wtórnie została wykorzystana do oddania nieożywionego pojęcia ‘miesiąc’, stąd wynika jej przynależność do odmiany zakończonej na *-r*.

Etruska odmiana rzeczowników nieożywionych (np. *AVIL* ‘rok’)

	liczba pojedyncza
absolutivus (nom.)	*avil* ‘rok’
obliquus (acc.)	*avil*
genetivus	*avil-s* ‘roku’
locativus	**avil-i* ‘w roku’
ablativus	**avil-is* ‘z roku’
pertinentivus	**avil-si* ‘przez rok’

	liczba mnoga
absolutivus (nom.-acc.)	*avil-χva* ‘lata’
genetivus pl.	*avil-χval*

locativus pl.	**avil-χve*	por. *maθ-cve* ‘w miodach’
ablativus pl.	**avil-χves*	por. *zušle-veš* ‘ofiarami’
pertinentivus pl.	**avil-χvale*	

Podobnie odmieniają się takie wyrazy jak: *fler* (pl. *fler-χva*) ‘ofiara; statua’, *maθ* ‘miód’ (pl. *maθcva* ‘miody’), *zusle* ‘ofiara całopalna (?)’ (pl. *zusle-va* ‘ofiary całopalne’), *sran*, *sren* (pl. *srenχva*) ‘wyobrażenie’, *culś* ‘brama, drzwi’ (gen. pl. *culścval*), *cilθ* ‘arce / zamek’ (pl. *cilθχva*), *murš* ‘urna, sarkofag (?)’ (pl. *murzua*), *hupni* ‘nisza (?)’ (pl. *hupniva*), *pulum* ‘gwiazda’ (pl. *pulumχva*), *marunuχva* ‘bractwo maronów[15] (?)’.

Wśród tych przypadków, a także – co wykażę poniżej – poza nimi można wyróżnić pewną liczbę tzw. przypadków konkretnych. Chodzi tu o takie przypadki, których funkcja ma charakter semantyczny, tzn. które służą przede wszystkim do wyrażania rozmaitego rodzaju okoliczników (miejsca, czasu, sposobu, przyczyny itd.). W językach indoeuropejskich należy tu celownik (dativus), pochodnik[16] (ablativus), narzędnik (instrumentalis), miejscownik (locativus). Niektóre języki indoeuropejskie (np. osetyński, języki tocharskie, starolitewski) rozwinęły system przypadków konkretnych, podczas gdy inne podążyły w odmiennym kierunku, zrezygnowały z wielu przypadków konkretnych i czysto gramatycznych (czyli służących wyłącznie oddawaniu stosunków składniowych), a nawet usunęły niemal całkowicie deklinację (np. angielski, bułgarski).

W przypadki konkretne obfitują zwłaszcza języki ugrofińskie, np. fiński ma aż piętnaście przypadków, w tym trzy czysto gramatyczne (nominativus, genetivus, accusativus) i dwanaście konkretnych (partitivus, inessivus, elativus, illativus, adessivus, ablativus, allativus, essivus, translativus, abessivus, comitativus [sociativus], instructivus)[17]. Pokaźna liczba dwudziestu pięciu przypadków występuje w języku węgierskim (nominativus, accusativus, inessivus, elativus, illativus, superessivus, delativus, sublativus, adessivus, ablativus, allativus, locativus, terminativus, dativus, temporalis, distributivus, causalis-finalis, instrumentalis-comitativus, translativus-factivus, sociativus, essivus-modalis, essivus-formalis, distributivus, modalis-essivus, genetivus[18]). Większość z nich wyraża rozmaite relacje przestrzenne, oddalanie i przybliżanie się istot i przedmiotów, np. *ház-ban* ‘w domu’ (inessivus), *ház-on*

---

[15] Rzeczownik *maru* określa wysokich urzędników miasta-państwa lub kapłanów.

[16] Tego typu spolszczone określenie ablatiwu przejąłem z pracy: A. Meillet, *Zarys gramatyki porównawczej języków indoeuropejskich*, przeł. S. F. Michalski, Warszawa 1919, s. 253 i passim.

[17] W tej pracy nie podaję definicji wyszczególnionych tu przypadków konkretnych. Dokładne informacje na ten temat czytelnik bez trudu znajdzie w pracy: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, oprac. K. Polański, wyd. II, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999 (wyd. I: Wrocław 1993). Z tej książki zaczerpnąłem zarówno definicję przypadków fińskich i węgierskich, jak i cytowane w tekście przykłady ich użycia.

[18] I. Csapláros, *Zarys elementarnej gramatyki języka węgierskiego*, wyd. II, PWN, Warszawa–Łódź 1963, s. 94–95, podaje objaśnienia tej terminologii wraz z dosłownym tłumaczeniem węgierskich nazw przypadków, np. inessivus „wewnętrznik”, elativus „wyjemnik”, illativus „wkładnik”, superessivus „powierzchnik”, delativus „zdejmnik”, sublativus „nakładnik”, adessivus „przybocznik”, ablativus „oddalnik”, allativus „przybliżnik”, terminativus „granicznik” itd. W tabeli deklinacyjnej autor pieczołowicie zaznacza: „Polskie nazwy przypadków są tłumaczone dosłownie z języka węgierskiego w celu szybkiego zorientowania czytelnika. Nie są one przyjęte za obowiązujące”.

'na domu' (superessivus), *ház-nál* 'przy domu, koło domu' (adessivus), *ház-ba* 'do wnętrza domu' (illativus), *ház-ra* 'na dom' (sublativus), *ház-hoz* 'w stronę domu, do domu' (allativus), *ház-ig* 'aż do domu' (terminativus), *ház-ból* 'z wnętrza domu, z domu' (elativus), *ház-ról* 'znad domu, z dachu domu' (delativus), *ház-tól* 'od domu' (ablativus)[19].

Także język etruski wytworzył kilka dodatkowych przypadków konkretnych, zwykle tworzonych za pomocą rozmaitych postpozycji (np. *-θi*, *-pi*, *-ri*, *-te*, *-tra*, *-em*) na bazie przypadków gramatycznych takich jak obliquus, locativus lub genetivus. Te przypadki funkcjonują m.in. w odmianie zaimkowej, jak pokazano na poniższym przykładzie.

ETRUSKA ODMIANA ZAIMKÓW WSKAZUJĄCYCH (NP. *ECA*, *CA* 'TEN')

liczba pojedyncza	staroetruski	nowoetruski	
absolutivus (nom.)	*ika-*	*eca*	*ca*
obliquus (acc.)	*ikan*	*ecn*	*cn*, *cen*
genetivus I	*-ikaš*	*ecs*	*cš*
genetivus II			*cla*
locativus			*cei*?
ablativus I			*-cš*, *ces*
ablativus II			*clz*?
pertinentivus			*-cle*
locativus + postpozycja *-θi* (*-θ*)		*eclθi*	*clθi*, *celθi*, *clθ*
locativus + postpozycja *-te* (*-ti*)			*calti*

W podanej tu odmianie zaimkowej Helmut Rix[20] wyróżnił oprócz przypadków gramatycznych także dwa „przypadki", tworzone na podstawie lokatiwu, które są nazywane przezeń formacjami postpozycyjnymi. Należy jednak zastrzec, że rozróżnienie pomiędzy przypadkiem a formacją postpozycyjną jest w języku etruskim całkowicie sztuczne, gdyż każdy sufiks aglutynacyjny jest w zasadzie postpozycją. Także połączenie dwóch sufiksów aglutynacyjnych (postpozycji) może służyć do tworzenia jakiegoś nowego przypadka, jak to się dzieje z pertinentiwem, zwanym niegdyś w literaturze włoskiej „genetivo del locativo", ponieważ końcówka pertinentiwu (*-c-le* < stetr. **-ca-la-i*) tworzy się poprzez aglutynacyjne dołączenie sufiksu dopełniacza (*-la*) i miejscownika (*-i*) do zaimka wskazującego *eca*, *ca* 'ten, ta, to'.

[19] Ibid., s. 68. Por. też B. Comrie, S. Matthews, M. Polinsky, *Atlas języków. Pochodzenie i rozwój języków świata*, przekład i uzupełnienia P. Gąsiorowski, Atena, Poznań 1998, s. 46–47.

[20] Rix, *La scrittura...*, s. 217. Użyta przezeń nazwa „Locativo+pospos." wydaje się nieadekwatna w odniesieniu do odmiany zaimkowej, w której afiksy postpozycyjne dochodzą do form dopełniacza (a nie miejscownika). Inaczej dzieje się w deklinacji rzeczowników czy przymiotników, w której postpozycje *-θi* (*-θ*) oraz *-te* (*-tei*, *-ti*) są dołączane do form miejscownika (niekiedy także absolutiwu).

W niniejszej pracy chciałbym szczegółowo przedstawić i przedyskutować problem tzw. przypadków lokalnych, oznaczających stosunki przestrzenne. Przypadki te nie zawsze są wyróżniane przez etruskologów, którzy mówią raczej o wyrażających te stosunki postpozycjach. W ich przekonaniu są to twory analogiczne do postpozycji istniejących w dialekcie homeryckim, np. przyrostków -θι (gdzie?), -θεν (skąd?), -δε (dokąd?), które tworzą przysłówki będące okolicznikami miejsca[21]. Należy jednak zaznaczyć, że niekiedy formy greckie traktuje się odpowiednio jako ślady przypadków konkretnych, odpowiednio inessiwu (np. gr. hom. οἴκοθι 'w domu', κηρόθι 'w sercu', οὐρανόθι 'w niebie', por. też etr. *falza-θi* 'w niebie'), ablatiwu lub delatiwu (np. gr. hom. οἴκοθεν 'z domu', οὐρανόθεν 'z nieba', Πυλόθεν 'z Pylos', Ἴδηθεν 'z [góry] Ide'), allatiwu (np. gr. hom. οἴκαδε 'do domu', Πύλονδε 'do Pylos', myk. *wo-i-ko-de* 'do świątyni', *di-ka-ta-de* 'do Dikte'). Za tego rodzaju hipotezą przemawiają ważkie przesłanki: po pierwsze, formacje greckie na -θι wydają się pokrewne ormiańskim formacjom postpozycyjnym zakończonym na *-ǰ* (por. orm. *geł-ǰ* 'we wsi' : *gewł* 'wieś', *tełwo-ǰ* 'w miejscu' : *tełi* 'miejsce', *ortwo-ǰ* 'w synu' : *orti* 'syn'), co wskazuje na indoeuropejski charakter tej postpozycji. Po drugie, dawne allatiwy będące połączeniem akuzatiwu oraz afiksu **-de* są poświadczone także w językach irańskich (np. awest. *vaēsmən-da* 'do domu') i tocharskich (np. toch. B *war-ś* allat. sg. 'do wody' < ie. **wodor-de*). Ponadto homeryckie formacje zakończone na -φι są powszechnie uznawane za pozostałości dawnego indoeuropejskiego narzędnika (ie. **-bhi*), por. choćby gr. hom. ἶφι, 'gwałtem, przemocą, siłą' (< ie. instrum. **wī-bhi*, por. łac. *vīs*, acc. sg. *vīm*). W grece mykeńskiej wyróżnia się co najmniej osiem przypadków, w tym także i takie, które wyszły z użycia w dobie klasycznej (m.in. instrumentalis, separativus, ablativus, locativus). Widzimy zatem, że wiele przemawia za prawdopodobną sugestią, iż etruskie formacje postpozycyjne powinniśmy rozpatrywać jako specyficzne przypadki konkretne, utworzone za pomocą aglutynacji.

Zauważmy, że w języku starolitewskim istniały także cztery przypadki lokalne utworzone za pomocą rozmaitych postpozycji, przy czym niektóre przypadki lub formy archaiczne pojawiają się jeszcze we współczesnych dialektach języka litewskiego. W starolitewskim wyróżniamy cztery takie przypadki[22]:

inessivus	sg. *dievè* ('w Bogu'), *dar̃žè*	< loc. + **-en*	pl. *dievuosè*, *dar̃žuosè*
adessivus	sg. *dievíep* ('u Boga')	< loc. + **-pie*	
illativus	sg. *daržañ* ('do ogrodu'),	< acc. + **-na*	pl. *dar̃žuosnà*
allativus	sg. *dievóp* ('ku Bogu')	< gen. + **-pie*	

Wyrazy litewskie *diẽvas* m. 'bóg' (= łac. *deus*) oraz *dar̃žas* (m.) 'ogród' występują także w sześciu przypadkach, odziedziczonych po prajęzyku indoeuropejskim:

[21] P. Chantraine, *Grammaire homérique*, t. 1: *Phonétique et morphologie*, Klincksieck, Paris 1958, s. 234–251.

[22] W. Smoczyński, *Przypadki lokalne języków bałtyckich*, Sprawozdania Oddziału Krakowskiego PAN za rok 1974, 18, 1975, s. 36–38 (przedrukowano w pracy: W. Smoczyński, *Język litewski w perspektywie porównawczej*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2001, s. 214–216).

nom.	sg. *diẽvas*, *daržas*	pl. *dievaĩ*, *daržai*
gen.	sg. *diẽvo*, *daržo*	pl. *dievų*, *daržų*
dat.	sg. *diẽvui*, *daržui*	pl. *dievàms*, *daržams*
acc.	sg. *diẽvą*, *daržą*	pl. *dievùs*, *daržùs*
voc.	sg. *dievè*, *dařže*	pl. *dievaĩ*, *daržai* (= nom. pl.)
instr.	sg. *dievù*, *daržù*	pl. *dievaĩs*, *daržais*

Należy przypomnieć, że język litewski utracił dawny ablativus, który zlał się co do formy i znaczenia z dopełniaczem (np. gen. sg. osnów na *-o-* typu *diẽvo* 'boga', *daržo* 'ogrodu' powszechnie jest wywodzony z form pierwotnego ablatiwu liczby pojedynczej zakończonych na **-ōd* < **-o-ed*). Także pierwotny locativus bałtycki (kontynuujący miejscownik indoeuropejski zakończony w liczbie pojedynczej na **-i*, a w liczbie mnogiej na **-su* lub **-si*) nie zachował się w samodzielnym użyciu, ale niewątpliwie był znany w epoce prabałtyckiej, gdyż na jego bazie utworzono dwa nowe wschodniobałtyckie przypadki lokalne, mianowicie inessivus i adessivus.

Bałtyści zdecydowanie mówią o czterech wtórnych przypadkach lokalnych (inessiwie, adessiwie, illatiwie i allatiwie), uformowanych zapewne pod wpływem języków ugrofińskich, które także wyróżniają szereg przypadków wyrażających stosunki przestrzenne. *Per analogiam*, należy wydzielać odpowiednie przypadki „lokalne" w języku etruskim. Zwróćmy bowiem uwagę, że etruski przypadek lokalny (niżej proponuje się dlań nazwę „inessiwu"), który został utworzony od formy miejscownika za pomocą postpozycji *-θi*, jest zdecydowanie częstszy w użyciu niż podstawowy etruski locativus zakończony na *-i*. Bez wątpienia miejscownik etruski (podobnie jak miejscownik w językach indoeuropejskich) oznaczał miejsce w sensie statycznym, ale bez ściślejszych konotacji przestrzennych. Innymi słowy, łac. *humī* nie precyzował, czy rzecz się dzieje 'w ziemi' czy 'na ziemi'. Tradycyjny miejscownik nie wystarczał, kiedy trzeba było dokładniej sprecyzować znaczenia lokalne, np. kiedy należało rozróżnić takie treści jak 'w wodzie' i 'na wodzie' (sanskr. *vāriṇi* wyraża obie te ewentualności), 'w domu', 'obok domu', 'na domu' itd. W językach indoeuropejskich złożone treści oddawano najczęściej przez odpowiednie przyimki łączące się z miejscownikiem, np. pol. *w wodzie* (= inessivus), *na wodzie* (= superessivus), *przy wodzie* (= adessivus).

W językach ugrofińskich (i niektórych indoeuropejskich, np. w starolitewskim) system przypadków lokalnych jest bardziej rozbudowany, por. np. węg. *szekrényben* 'w szafie' (inessivus), *szekrény-nél* 'przy szafie, koło szafy' (adessivus), węg. *szekrény-en* 'na szafie' (superessivus).

W języku etruskim pojawiły się podobne jak w języku węgierskim przypadki lokalne, tworzone za pomocą rozmaitych postpozycji:

• locativus (gdzie?)	(abs. +) *-i*
• inessivus (gdzie? w czym?)	(loc. +) *-θi* (*-θ*)
• illativus (dokąd? w co?)	(loc. +) *-te* (*-tei*, *-ti*)
• destinativus (u kogo?, dla kogo?)	(loc. +) *-ri*
• allativus (dokąd? do kogo?)	(acc. +) *-pi*
• adessivus (przy czym? koło czego?)	(gen. lub acc. +) *-tra* (odmienna forma)

Nazwy wyróżnionych tu przypadków etruskich, poza podstawowym przypadkiem lokalnym (miejscownikiem), nie były dotychczas używane w literaturze przedmiotu. Jednak języki ugrofińskie (tak samo jak języki wschodniobałtyckie) dostarczają dostatecznego materiału porównawczego, pozwalającego na płaszczyźnie typologicznej postulować proponowane tu rozwiązania. Nazwy przypadków zaczerpnąłem zatem w terminologii używanej w językoznawstwie uralskim i bałtyckim.

A) Miejscownik i przypadki lokalne tworzone na bazie miejscownika

Locativus (miejscownik) – przypadek wyrażający miejsce rozumiane w sensie statycznym (tzn. bez implikacji ruchu). W języku etruskim wykładnikiem jest afiks *-i*, np. *celi* 'na ziemi, w ziemi' (: abs. *cel* 'ziemia', gen. I *cel-s*, iness. *cel-θi*), *θufi* 'na morzu, w morzu' (: *θuf* 'morze'), *ušl-i* 'w dzień, w słońcu' (: *ušil* 'słońce, dzień'), *θu-i* 'tu, w tym miejscu' (: *θu-es* 'z dala, poza miejscem'), *rašne* 'w Etrurii' (< **rašna-i* : *rašna* 'Etruria' [liter. *Rasenna*], gen. II *rasna-l*); *capue* (Ta 1.107) 'w Kapui' (: *capua*); *θaure lautnes-cle* (Pe 5.2) 'w tym grobie rodzinnym' (: *θaura* 'grobowiec'[23]); *maθ-cve* 'w miodach (?)' (: *maθ* 'miód', pl. *maθcva*). Locativus może być użyty w sensie temporalnym, np. *zilci* 'w czasie pretury, za pretury' (: *zilc* 'pretura'). Niektóre etruskie formy miejscownika dają się łatwo objaśnić z gramatycznego punktu widzenia, chociaż ich ostateczne znaczenie pozostaje jeszcze w sferze domniemań: *zuslei* loc. sg., *zusleve* loc. pl. (: *zusle* 'rodzaj ofiary, zapewne ofiara całopalna'[24]), *halχze* (: *halχza* 'un recipiente [??]'), *laei* (Vt 8.1) loc. sg. 'po lewej, z lewej strony' (: *lae* adi. 'lewy' gen. sg. *lae-ś*, illat. sg. *lae-ti* 'na lewo'), *fanuśe* loc. sg. '??'.

Wiele etruskich form przypadkowych zakończonych na *-i*, użytych jako locativus, wykazuje paralelne użycie form zakończonych na *-θi* (inessivus), np. loc. *θufi* obok iness. *θufl-θi* (: *θuf* 'morze'), loc. sg. *zilci* obok iness. *zilc-θi* 'w czasie pretury, za pretury' (: *zilc* 'pretura'), *ramue* loc. sg. obok iness. sg. *ramue-θ*, iness. pl. *ramur-θi* (: *ramua* '??'). Wydaje się, że inessivus wyrażał bardziej konkretne znaczenie niż locativus.

Przykłady: Pe 5.2: *cehen. šuθi. hinθiu. θues. šians. etve. θaure. lautnescle. carešri. aules. larθial. precu-θurasi. larθiališvle. cestnal. clenarasi...* 'ten grobowiec podziemny... w tym wielkim (?) grobie rodzinnym... przez (dla?) Aula i Lartha Precu, synów Lartha i Cestnei'[25].

Ta 1.184: *zilc θufi* 'pretor na morzu (tj. dowódca floty)'.

Tab. Cort. *zilci larθal cušus* 'za pretury Lartha Cuszu'; Ta 5.5: *zilci vel(u)s(i) hulχniesi* 'w czasie pretury Wela Hulchnie'.

Inessivus – przypadek prymarnie konkretny, stosowany przy znajdowaniu się wewnątrz czegoś (por. łac. *inesse* 'być, znajdować się wewnątrz czegoś'). Znaczeniowo odpowiada polskiemu przyimkowi *w*(*e*) z miejscownikiem. Jako przypadek

[23] Facchetti, *L'enigma svelato...*, s. 91.

[24] Rix, *La scrittura...*, s. 212, definiuje wyraz w sensie ogólnym ('una offerta').

[25] Facchetti, *L'enigma svelato...*, s. 91–92.

syntetyczny występuje w językach ugrofińskich. W języku węgierskim jego wykładnikiem jest afiks *-ban* / *-ben*, w fińskim *-ssa* / *-ssä*, np. węg. *Németországban* 'w Niemczech', *Debrecenben* 'w Debreczynie', *Krakkóban* 'w Krakowie', *Bécsben* 'w Wiedniu'; fiń. *Suomessa* 'w Finlandii', *Saksanmaassa* 'w Niemczech'. Używa się go ponadto w znaczeniu temporalnym, np. węg. *a multhónapban* 'w zeszłym miesiącu', *esőben* 'w deszcz', *órában* 'w godzinie', *háborúban és békében* 'w czasie wojny i pokoju'; fiń. *päivässä* 'w dzień, w ciągu dnia'. Inessivus rzeczowników abstrakcyjnych wyraża stany osób lub wykonywanie jakiejś czynności, np. węg. *ha tudná, mily nyomorban élek* (S. Petőfi) 'Gdyby wiedziała, w jakiej żyję nędzy'; fiń. *hän elää köyhyydessä* 'żyje w biedzie', *hän on työssä* 'jest w pracy (pracuje)'. W sekundarnej funkcji syntaktycznej inessivus pojawia się z niektórymi czasownikami i przymiotnikami.

W języku etruskim wykładnikiem inessiwu jest końcówka *-θi*, dodawana do formy miejscownika (lokatiwu) lub genetiwu, rzadko absolutiwu. Pojawia się w licznych przypadkach, np. etr. *cl-θi mutnai-θi* (Ta 1.81), [*c*]*al-θi mut*[*ne-θi*] (Ta 1.83) 'w tym sarkofagu, wewnątrz tego sarkofagu' (: *eca* 'ten. ta, to', *mut*[*i*]*na* 'sarkofag'), *cel-θi* (Co 4.1) 'w ziemi, w głębi ziemi' (: abs. *cel*, gen. I *cels*, loc. *celi*); *falza-θi* 'w niebie' (: *falas* 'niebo', *fals-ti* 'do nieba'); *spure-θi* (AT 1.108) 'w mieście' (: abs. *spur* 'miasto', loc. *spure*), *Tarχnal-θi* 'w Tarkwinii' (: etr. abs. *Tarχna*, gen. *Tarχnal* = łac. *Tarquinia*), *Velznal-θi* (Vs 6.5) 'w Wolsinii' (gen. + *-θi*), *Velcl-θi* (Vc 4.2) 'w Vulci' (gen. + *-θi*), *Tins-θ* 'w świątyni Jupitera' (: etr. gen. *Tins* 'Jowisza'), stetr. *Uniia-θi* = etr. *Unial-θi* 'w świątyni Junony' (: abs. *Uni* 'Junona', gen. stetr. *Uniia*, netr. *Unial*), *šuθi-θ* (Ta 1.182) 'w grobowcu, wewnątrz grobowca', *cl-θ šuθi-θ* (AT 1.193), [*cl*]*-θ šuθi-θ* (Ta 5.5), *cl-θi* [*šuθi*]*-θi* (Vc 1.59) 'w tym grobowcu, wewnątrz tego grobowca' (: abs.-loc. *śuθi* 'grób, grobowiec'), *rene-θi* 'in mano, a disposizione / w ręku, w dyspozycji'. Inessivus może występować także w funkcji temporalnej, np. *zilc-θi* 'w czasie pretury, w ciągu pretury' (: abs. *zilc* 'pretura', loc. *zilc-i*).

Przykłady: Ta 1.81: *θui. clθi. mutnaiθi* / *vel. veluša. avils* / *cis. zaθrumisc* / *seitiθiališa* 'Tu (loc.) w tym sarkofagu (iness.) [znajduje się] Wel (syn) Wela i Seitithi [zmarły] w roku dwudziestym trzecim [życia]'. Ta 1.83: [*c*]*al-θi. mut*[*ne-θi* / *v*]*el. apnas* / *larθia*[*l. cla*]*n, avils* / *cezpa*[*lχls*] 'W tym sarkofagu [znajduje się] Wel Apnas syn Lartha [zmarły] w roku osiemdziesiątym [życia]'. W obu tych tekstach inessivus wskazuje niedwuznacznie, że ciało jednego i drugiego Wela znajduje się wewnątrz sarkofagu.

Ta 1.182: *camnas. larθ. larθal. šatnalc. clan. an. šuθi. lavtni. zivas. cerixu* / *tešamsa. šuθiθ. atršrc escuna. calti. šuθiti. munθ. zivas. muršl. XX* 'Larth Kamnas, syn Lartha i Šatnei, który grobowiec (abs. *šuθi*) familijny za życia zbudować kazał. W grobowcu (iness. *šuθiθ*) i rodzice [są] pochowani. Do tego grobowca (illat. *calti šuθiti*) złożono za życia [Lartha Kamnasa] 20 urn'. Tekst zawiera trzykrotnie użyte słowo *šuθi* 'grób, grobowiec' (chodzi tu o duży grobowiec rodzinny, etr. *šuθi lavtni*): najpierw użyte w absolutiwie, potem w inessiwie (rodzice zostali pochowani wewnątrz grobowca), następnie w illatiwie (urny trafiły do środka grobowca).

Vc 1.59: *eclθi ramθa cainei* 'Wewnątrz Ramtha Kainei [spoczywa]'. Napis umieszczony na sarkofagu, w środku którego spoczęło ciało Ramthy Kainei. Inessivus jest w pełni uzasadniony.

Co 1.3: *tusθi θui hupnineθi* / *arnt mefanates velia-k hapisnei* 'Tu w łożu grobowym [znajdują się] Arnt Mefatanes i Welia Hapisnei'. Obok miejscownika *θui* 'tu' pojawiają się dwie formy w inessiwie: *tusθi... hupnineθi* 'w łożu grobowym' tj. 'wewnątrz sarkofagu'.

Co 4.1: *mi cels atial celθi* 'Ja [jestem darem] dla Ziemi Matki [przebywającej] w (głębi) ziemi'. Tekst na brązowej statuetce kobiecej. Nazwa ziemi pojawia się dwa razy – *cels* (gen. sg. I) oraz *celθi* (iness. sg.) 'w głębi ziemi'.

AT 1.108: *Av*[*le. al*]*eθnas. arnθal. cla*[*n.*] *θanχvilusc. ruvfial. zilaχn*[*ce*] / *spureθi. apasi. svalas. marunuχva. cepen. tenu. eprθnevc. eslz. te*[*nu*] / *eprθieva. eslz* 'Aulus Alethna, syn Arntha i Tanachvil Rufii, był pretorem w mieście (iness. sg. *spureθi*) za życia ojca, w bractwie maronów na kapłana wybrany, na urząd prytana dwa razy wybrany, (był) prytanem dwa razy'.

Illativus (zwany także directivus) – przypadek konkretny wyrażający kierunek do środka (por. łac. *illatus* 'wniesiony'). Występuje np. w językach ugrofińskich, por. węg. *erdőbe* 'do lasu' (: *erdő* 'las'), *kert-be* 'do ogrodu' (: *kert* 'ogród'), *bokor-ba* 'do krzaka' (: *bokor* 'krzak'); fiń. *tulimme huoneeseen* 'weszliśmy do pokoju', *he menivät metsään* 'oni uciekli do lasu'. Przypadek ten pojawia się (przypuszczalnie pod wpływem języków ugrofińskich) też w językach bałtyckich, np. stlit. *vardana*, *vardan* 'in nomine / w imię', pl. *tuosna namuosna* 'do tego domu', lit. dial. *daržañ* ('do ogrodu'), pl. *daržuosnà* 'do ogrodów', stprus. (dial.) *Towe Nouse kas esse andangonsun* (pocz. XV w.) 'Ojcze nasz, któryś jest w niebiesiech'.

W etruskim illativus tworzy się za pomocą sufiksu *-te*, *-ti* ('do, do środka') dodawanego do form miejscownika, np. *lanχumi-te* 'do [środka] naczynia zwanego *lanχumi*); *šuθi-ti* 'do grobowca' (: *šuθi*), *cal-ti šuθi-ti* (Ta 1.182) 'do [środka] tego grobowca'; *θuχ-ti* lub *θuχ-t* 'na wieś' (: *θuχ* 'wieś, osada'); *fals-ti* 'do nieba' (: *falas* 'niebo', iness. sg. *falza-θi* 'w niebie'); *šacnital-te* 'do świętego miejsca [??]' (: *sacni* 'czysty, święty'); *Unial-ti* 'do [wnętrza] świątyni Uni (Junony)'. Znamy kilka dalszych przykładów illatiwu, ale ich semantyka pozostaje niejasna[26]: *riθnaitul-tei* '??' (: *riθnaita*), *lae-ti* illat. sg. 'na lewo' (: gen. sg. *lae-ś*, loc. sg. *lae-i*), *hamφe-ti* '??', *cilθcveti* illat. pl. '??' (: *cilθ*, pl. *cilθcva*). Illativus był też używany w sensie temporalnym: *zilc-te* (Ta 1.105), *zilc-ti* (Vc 1.94) illat. sg. 'w trakcie pretury' (: *zilc* 'pretura'). Jednak w przeciwieństwie do inessiwu chodzi tu zawsze o preturę przerwaną nagłą śmiercią.

Przykłady: Ta 1.182: *camnas. larθ. larθal. šatnalc. clan. an. šuθi. lavtni. zivas. cerixu* / *tešamsa. šuθiθ. atršrc. escuna. calti. šuθiti. munθ. zivas. muršl. XX* 'Larth Kamnas, syn Lartha i Šatnei, który grobowiec (*šuθi*) rodzinny za życia zbudować kazał. W grobowcu (iness. *šuθiθ*) i rodzice [są] pochowani. Do tego grobowca (illat. *calti šuθiti*) złożono (przygotowano) jako wyposażenie za życia [Lartha Kamnasa] 20 urn'[27].

Ta 1.105: [*velθu*]*r. cutnas. zilcte. lupu* 'Velthur Kutna w trakcie pretury (illat. sg. *zilcte*) zmarły'. Vc 1.94: *tutes. šeθre. larθal. clan. pumplialχ* / *velas. zilaχnu. ciz* / *zilcti. purtšvavcti. lupu. avils. maχs. zaθrums* 'Szethre Tute, syn Lartha i Veli Pumplii, będący pretorem trzy razy, w trakcie pretury (illat. sg. *zilcti*) i prytanatu (illat. sg. *purtšvavcti*) zmarł w wieku lat 25'. Użycie illatiwu (zamiast inessiwu) jest spowodowane faktem pełnienia urzędu pretora aż do śmierci samego urzędnika.

Nie jest wykluczone, że hurycki allativus (zwany też direktiwem) zakończony afiksem *-da* (np. *evri-da* 'do pana, w kierunku pana' : nom. *evri* 'pan') jest przypadkiem pokrewnym co do genezy etruskiemu illatiwowi. Co więcej, pojawiający się w niektórych językach indoeuropejskich allativus zakończony na **-de* (por. gr. myk. *-de*, homer. -δε, irań. *-da*, toch. A *-ac*, B *-ś*, *-śc*) mógłby także pozostawać w jakimś związku z huryckim allatiwem (direktiwem) i etruskim illatiwem.

[26] Rix, *La scrittura...*, s. 212.
[27] Ibid., s. 222.

Destinativus – przypadek konkretny oznaczający, że jakieś zdarzenie odbywa się dla przedmiotu lub na korzyść przedmiotu wyrażonego przez rzeczownik, który stoi w tym przypadku (łac. *destino* 'przeznaczam'). Odpowiednikiem polskim tego przypadka jest wyrażenie *dla* + rzeczownik. Dla oddania destinatiwu łacina i greka wykorzystuje dativus commodi. W języku etruskim przypadek ten jest wyrażany przez końcówkę *-ri* dodawaną zwykle do miejscownika (locatiwu), np. stetr. *Turani-ri* (Fa 0.4) 'na korzyść bogini Turan' (: abs. *Turan* 'Wenus'), etr. *spure-ri* 'na korzyść miasta, dla miasta' (: abs. *spur* 'miasto', gen. sg. *spural*, loc. *spure*), *meθlume-ri* 'na korzyść ludu, dla ludu' (abs. *meθlum* 'lud'); *manimeri* (AT 1.96) 'dla świata zmarłych przodków' (: *manim* 'świat zmarłych'); *ceχaneri* (Ta 1.9) 'dla senatu' (: *ceχana* 'senat'). Inne przykłady o niejasnym znaczeniu: *fusle-ri*, *mele-ri*. Destinativus należy odróżniać od formacji czasownikowych zakończonych na *-ri*, które tworzą tzw. necessitatiwy, np. stetr. *sac-ri* 'trzeba poświęcić', *acas-ri* 'trzeba zrobić', *fani-ri* 'trzeba ogłosić', *nunθe-ri* 'trzeba wygłosić', etr. *θeze-ri* 'trzeba złożyć w ofierze', *hecz-ri* 'trzeba umieścić'[28].

Przykłady destinatiwu: Fa 0.4 (VII w. p.n.e.) stetr. *ar nuna Turaniri* 'pomódl się do Wenery' (: abs. *Turan* 'Wenus', loc. *Turani); LL V: *spureri meθlumeri-c* 'dla [dobra] miasta i dla ludu', *ceχaneri* 'dla senatu (?)'.

W niektórych przypadkach destinativus wydaje się funkcjonować także w sensie temporalnym: etr. *flere-ri* 'w czasie ofiary' raczej niż 'na korzyść ofiary' (: abs. *fler*), *sacni-cle-ri* 'w czasie święta, w czasie świętej (ofiary)' raczej niż 'a favore dell'area sacra / na korzyść świętego miejsca' (: abs. *sacni* 'święty, poświęcony', *-cle-ri* jest formą destinatiwu od zaimka wskazującego *eca*, *ca* 'ten, ta, to'). Przykład: *vacl ar flereri... sacnicleri* 'uczyń modlitwę [albo libację] w czasie tej świętej ofiary'. Zaznaczmy jednak, że tłumaczenie w sensie 'uczyń modlitwę na korzyść tej świętej ofiary' jest także możliwe do zaakceptowania. Wyraz *sacni-cle-ri* (dosłownie 'świętej-tej') jest bez wątpienia przydawką przymiotną określającą ofiarę (*flere-ri*).

B) Przypadki lokalne tworzone za pomocą absolutiwu (lub *casus obliquus*)

Allativus – przypadek konkretny oznaczający kierowanie się jednego przedmiotu w stronę innego, czyli to, że jakiś przedmiot (ruchomy) przemieszcza się w kierunku innego przedmiotu. Oddaje on znaczenie właściwe polskim konstrukcjom z przyimkami *w kierunku, w stronę, ku, na, do*. Jako przypadek syntetyczny występuje m.in. w językach ugrofińskich. W języku fińskim jego wykładnikiem jest końcówka *-lle*, np. *pöydälle* 'na stół', *oikealle* 'na prawo', *kirkolle* 'do kościoła', w węgierskim końcówka *-hoz* z wariantami *-hez* i *-höz*, np. *kerthez* 'do ogrodu', *székhez* 'na krzesło', *orvoshoz* 'do lekarza'.

[28] Facchetti, *Appunti...*, s. 79.

W języku etruskim allativus tworzy się na bazie absolutiwu (a w przypadku zaimków na bazie *casus obliquus*) za pomocą afiksu *-pi*, np. *Aritimi-pi* ‘do Artemis’ (: abs. *Aritimi* ‘Artemis’), *Turan-pi* ‘do Wenery’ (: abs. *Turan* ‘Wenus’), stetr. *raquvu-pi* (Cr X.1, VII w. p.n.e.) ‘do Racuvu’, *mini-pi*, *mi-pi* ‘do mnie’ (: abs. *mi* ‘ja’, obl. *mini* ‘mnie’).

Przykłady: etr. *Aritimipi Turanpi mi nuna*[*r*] ‘do Artemidy i Wenery ja modlę się’ (Facchetti 2002: 79). Przykład ten pokazuje, że allativus mógł być używany w podobnej funkcji jak staroetruski destinativus: *ar nuna Turaniri* (Fa 0.4, VII w. p.n.e.) ‘uczyń modły (pomódl się) do Wenery’. Etr. *ei minipi capi* (Cm 2.13) obok *en mipi capi* (Ve 3.15) ‘nie zbliżaj się (?) do mnie’ (inaczej postępuje Facchetti, który oba warianty tłumaczy: ‘non mi portar via / nie zabieraj mnie z sobą’[29], ale autor chyba pozostaje pod przemożnym wpływem łac. *capio*).

Podobnie jak w etruskim, tak i w językach indoeuropejskich (w grece, w językach irańskich i tocharskich) występuje sekundarny allativus (= accusativus + afiks), np. gr. myk. *di-ka-ta-de* ‘do Dikte’, *wo-i-ko-de* ‘do świątyni’, gr. klas. οἶκόνδε, οἴκαδε ‘do domu’, Ἀθήναζε (< *Ἀθήνασ-δε) ‘do Aten’, awest. *vaēsmən-da* ‘do domu’ (: *vaēsma-* m. ‘dom’ = sanskr. *veśman-* n.). Na bazie akuzatiwu (= toch. casus obliquus) oraz afiksów *-ac* (toch. A) lub *-śc*, *-ś* (toch. B) zbudowany został allativus w językach tocharskich, np. toch A *käffin-ac*, toch. B *käffiæś*, *käffiæśc* allat. sg. ‘do mistrza’ (: AB *käffi* ‘mistrz, nauczyciel’, obl. sg. *käffiæ*); toch. A *pekäntān-ac* ‘do malarza’ (: A *pekant* ‘malarz, artysta’); toch. B *warś* allat. sg. ‘do wody’ (: B *war* nom.-obl. sg. ‘woda’); B *riśc*, *riś* allat. sg. ‘do miasta’ (: B *riye*, obl. sg. *ri*); toch. A *ñäktas-ac* allat. pl. ‘do bogów’ (: A *ñkät* ‘bóg’, obl. pl. *ñäktas*); toch. B *śāmnaś* allat. pl. ‘do ludzi’ (: B *śaumo* ‘człowiek’, nom.-obl. pl. *śāmna* ‘ludzie’).

W innych językach indoeuropejskich odnośną funkcję pełni nieraz accusativus, np. łac. *domum* ‘do domu’, *rus* ‘na wieś’. Na ogół jednak znaczenie allatywne oddawane jest za pomocą konstrukcji analitycznych z przyimkiem, np. umbr. *asam-a(d)*, *asam-aď* ‘ ad aram / do ołtarza’ (acc. + postpozycyjne *ad*).

Allativus pojawia się też w językach bałtyckich, gdzie został zbudowany od genetiwu za pomocą cząstki **-pie*, np. stlit. *dievópi* ‘do Boga’ (: nom. sg. *dievas* ‘bóg’, gen. sg. *dievo*), *širdíes-p* ‘do serca’ (gen. sg. + *pi*), dziś jeszcze adv. *vakaróp* ‘pod wieczór’, *velniópi* ‘do diabła’. Przypadek ten, obecny w starolitewskim, zachował się dobrze w dialektach; w języku literackim został zastąpiony przez formację *pàs* + accusativus. Pozostaje sprawą otwartą, czy etruski allativus wykazujący cechę *-pi* (np. etr. *Turan-pi* ‘do [bogini] Turan’) pozostaje z jakimś związku ze starolitewskim allatiwem zakończonym na *-pi* (np. stlit. *dievópi* ‘do Boga’). Chyba mamy tu raczej do czynienia z przypadkową zbieżnością, ale kwestia ta wymaga dalszych badań[30].

---

[29] Facchetti, *Appunti...*, s. 38, 98. Co do negacji w języku etruskim, por. zwłaszcza L. Agostiniani, *La sequenza* eiminipicapi *e la negazione in etrusco*, Archivio glottologico italiano 69, 1984, s. 84–117.

[30] Należy zauważyć, że etruski locativus zakończony na *-i* przypomina do złudzenia indoeuropejski miejscownik, którego wykładnikiem jest końcówka **-i*. Także etruski inessivus na *-θi* ma bliski odpowiednik w greckiej formacji postpozycyjnej zakończonej na -θι (i ormiańskiej na -ǰ). Podobieństwo allatiwu etruskiego i litewskiego byłoby zatem kolejną zbieżnością o niejasnym charakterze. Zbieżności te, rzecz jasna, mogą wynikać z przypadku, choć bardziej przekonuje

Adessivus – przypadek lokalny, który wyraża położenie jakiegoś przedmiotu w pobliżu innego (por. łac. *ad* 'do, ku, przy', *esse* 'być') lub położenie na zewnątrz od niego. W językach ugrofińskich adessivus jest przypadkiem konkretnym stosowanym przy oznaczaniu kontaktu przestrzennego dwóch przedmiotów: stykanie się jednego przedmiotu z powierzchnią (zewnętrzną stroną) innego przedmiotu lub bliskość przestrzenną dwóch przedmiotów – przedmiotem lokalizowanym i lokalizatorem. Odpowiada polskim konstrukcjom z przyimkami *obok*, *przy*, *u*, *na*. Jako przypadek syntetyczny występuje m.in. w językach ugrofińskich. W fińskim jego wykładnikiem jest końcówka *-lla* / *-llä*, np. *pöydällä* 'przy stole, na stole', *meillä* 'przy nas, koło nas, u nas', w węgierskim *-nál* / *-nél*, np. *háznál* 'przy domu, koło domu', *kertnél* 'koło ogrodu, przy ogrodzie', *szabónál* 'koło krawca, u krawca'. Niekiedy adessivus może mieć znaczenie temporalne (np. fiń. *aamulla* 'rano, rankiem') lub czynnościowe (np. w zdaniu fińskim *Me olimme ongella* 'Byliśmy na rybach = łowiliśmy ryby').

W języku etruskim adessivus może łączyć się z różnymi przypadkami konkretnymi (najczęściej z dopełniaczem) rozszerzonymi o odmienny element *-tra*. Element ten występuje najczęściej w tym samym przypadku, co przedmiot określany, np. etr. *spures-tres* 'poza miastem, na zewnątrz miasta, dokoła miasta' (: abs. *spur* 'miasto', gen. I *spures*, dest. sg. *špureri* 'dla miasta'), *svels-tres* '??' (: *svel*), *Vipinal-tra* 'da parte della Vipinei / od strony Wipinei', stetr. *riθnaitul-trais* 'da parte di quello *riθna* / od strony tego Rithna', *huzrna-tre* '??', *hilχve-tra* (LL VI 2) '??', *flerχve-tr*[*a*] 'attorno alle vittime / dokoła ofiar'.

Rozpatrując możliwe związki etruskiego z indoeuropejską rodziną językową Beekes[31] stwierdza autorytatywnie, że podobne końcówki niektórych konstrukcji lub przypadków lokalnych (np. miejscownik zakończony na *-i* w etruskim i indoeuropejskim, inessivus etruski na *-θi* wobec indoeuropejskiej końcówki lokatywnej **-dhi*, illativus etruski na *-te* wobec allativu indoeuropejskiego zakończonego na **-de*, konstrukcja allatywna na *-pi* wobec litewskiej końcówki allatiwu i adessiwu *-pi*) nie może wskazywać na indoeuropejski charakter języka etruskiego. Końcówka lokatywna *-i* pojawia się także w baskijskim i w językach północnokaukaskich[32]. Uważa się, że konstrukcje inessywne tworzone za pomocą **-dhi* są izolowane w ję-

teza, że etruski stykał się z językami indoeuropejskimi nie tylko w dobie historycznej, lecz także w okresie prehistorycznym. Badacze nie wykluczają, że istnieje jakiś rodzaj dalekiego pokrewieństwa pomiędzy etruskim a indoeuropejskim. Do megarodziny nostratyckiej, obejmującej też indoeuropejską rodzinę jezykową, zaliczają mowę etruską m.in. Allan R. Bomhard oraz Alemko Gluhak. Por. A. R. Bomhard, J. C. Kerns, *The Nostratic Macrofamily. A Study in Distant Linguistic Relationship*, de Gruyter, Berlin – New York 1994, s. 32–34; A. R. Bomhard, *Indo-European and the Nostratic Hypothesis*, Signum, Charleston, S. C. 1996, s. 131–133; A. Gluhak, *Etruscan Numerals*, Linguistica 17, 1978, s. 25–32; id., *Etruscan Vocalism*, Linguistica 29, 1979, s. 213–222.

[31] Beekes, *The Position...*, s. 51–54.

[32] M. Durante, *Considerazioni intorno al problema della classificazione dell'etrusco*, Studi Micenei ed Egeo-Anatolici 17, 1968, s. 7–60; Beekes, *The Position...*, s. 51. Warto przy tej okazji zauważyć, że niedawno wysunięto hipotezę o rzekomym pokrewieństwie etruskiego z językami wschodniokaukaskimi, por. V. Orel, S. Starostin, *Etruscan as an East Caucasian Language*, [w:] *Proto-Languages and Proto-Cultures*, oprac. V. Sheveroshkin, Brockmeyer, Bochum 1990, s. 60–66.

zykach indoeuropejskich (pojawiają się tylko w grece i ormiańskim[33]). Ta sama opinia odnosi się do allatiwu na **-de* (zaświadczonego jedynie w grece, tocharskim i językach irańskich). Podobieństwo fonetyczne i formalne partykuły *-pi* w etruskim i starolitewskim może być przypadkowe, choć Durante zdaje się je akceptować[34]. W obecnym stanie rzeczy porównanie etruskich formacji postpozycyjnych, litewskich przypadków lokalnych oraz niektórych konstrukcji postpozycyjnych zaświadczonych w językach indoeuropejskich musi być rozpatrywane na płaszczyźnie wyłącznie typologicznej.

Konkluzje: Przypadki lokalne w językach wschodniobałtyckich, które pojawiły się wtórnie pod wpływem ugrofińskiego substratu, wydają się reprezentować model typologiczny dla niektórych konstrukcji przestrzennych pojawiających się w języku etruskim. Na bazie porównania z faktami starolitewskimi (a także ugrofińskimi) autor sugeruje, że etruski oprócz przypadków gramatycznych (takich jak absolutivus, obliquus, genetivus) posiadał co najmniej sześć przypadków „lokalnych" wyrażających relacje przestrzenne (m.in. locativus, inessivus, illativus, destinativus, allativus, adessivus).

ARGUMENTUM

Grammatici hic monentur novos casus declinationi nominum Etruscorum addendos esse, nempe eos, qui ad spatium pertinent, utpote locativus, inessivus illativusque.

[33] S. E. Mann, *An Indo-European Comparative Dictionary*, Helmut Buske Verlag, Hamburg 1984–1987, s. 190, s.v. -dhi (3) (a locative suffix), przypuszcza, że łaciński sufiks **-bi* (także **-bī*), obecny w przysłówkach *ubi* 'gdzie', *ibi* 'tam; w tym punkcie', *alicubi* 'gdziekolwiek', może także reprezentować postpozycję ie. **-dhi* (raczej niż **-dhe-i*).

[34] M. Durante, *Etrusco e lingue balcaniche*. *Le glosse tirreniche in Esichio*, Annali del'Istituto Orientale di Napoli. Sezione linguistica 3, 1961, s. 59–77, zwł. s. 62.